

ĐỀ TÀI HÀ NỘI TRONG HỒ KÍ CỦA TÔ HOÀI

ThS. VŨ THỊ THƯƠNG*

Abstract: *To Hoai is one of the great writers of modern literature in Vietnam. To Hoai wrote many different genres but memoir has a special position which shows art style of the writer. Composing about Hanoi of To Hoai got more attention. Besides, To Hoai is the author who is taught in the program from Primary school, Secondary School, High School to University College. To Hoai's memoirs of Ha Noi depict picture of human life and human of Hanoi as well as the art style of the author. Within the scope of this article, the author would like to mention topic about Hanoi in To Hoai's memoirs.*

Keywords: *Ha Noi, memoir, To Hoai.*

Tô Hoài là một trong những nhà văn lớn của nền văn học hiện đại Việt Nam. Tô Hoài là người Hà Nội. Ông gắn bó với từng nhịp sống của Hà Nội, yêu Hà Nội, yêu những con người Hà Nội. Chính mảnh đất và con người nơi đây đã tạo cảm hứng và định hướng nghệ thuật cho nhà văn từ những ngày đầu cầm bút. Tô Hoài sáng tác rất nhiều thể loại nhưng hồi kí là thể loại có vị trí đặc biệt thể hiện đậm nét phong cách nghệ thuật của nhà văn. Mảng sáng tác về Hà Nội của Tô Hoài cũng được chú ý nhiều hơn cả. Bên cạnh đó, ông còn là tác giả tiêu biểu được giảng dạy trong chương trình từ tiểu học, trung học cơ sở, trung học phổ thông đến đại học, cao đẳng. Việc dạy, học và nghiên cứu các tác phẩm của ông có ý nghĩa rất lớn trong nhà trường. Qua các tác phẩm hồi kí viết về Hà Nội, Tô Hoài đã cho người đọc thấy được bức tranh hiện thực đời sống và con người Hà Nội cũng như phong cách nghệ thuật của tác giả. Qua đó, người đọc hiểu thêm văn chương của nhà văn và yêu mến văn chương của ông hơn.

1. Con người trong sáng tác hồi kí về Hà Nội của Tô Hoài

Đề tài Hà Nội luôn trở đi trở lại trong tác phẩm của Tô Hoài: **Cổ đại, Cát bụi chân ai, Chuyện cũ Hà Nội**,... Qua các sáng tác hồi kí của Tô Hoài, trên bối cảnh, không gian nội và ngoại thành Hà Nội, người đọc thấy được những kỉ niệm, những chân dung, những phần đời quan trọng, tẻ nhạt, ngọt bùi hoặc chua chát của tác giả. Đó là những kỉ ức của tuổi thơ không có tiếng cười của nhà văn và cuộc sống lầm lũi, nghèo khổ của những người thân trong gia đình và những con người lao động vùng nội và ngoại thành Hà Nội. Có thể nói **Cổ đại** chính là những hồi ức của chính tác giả về những ngày thơ ấu: Vào bài mở đầu, phần **Cổ đại** viết từ năm 1943, ông (tác giả) kể mình dạy học kèm cho bé Tư, một em nhỏ gọi ông là cậu. Theo mạch tự truyện, ông ôn lại thời thơ ấu không có tiếng

cười của mình “*Nó không biết cười. Đứng đâu nó đứng chôn hai chân xuống đất. Chọc miệng cũng không chảy ra được một tiếng... Mẹ nó máng nó một câu. Túc thì, nước mắt ràn rụa ra xung quanh mí*”. Ông đã so sánh tuổi thơ lặng lẽ, dễ tủi thân chứ không được hồn nhiên vui tươi, chuyện líu ríu, cười như con nắc nẻ khi đến lớp học như bé Tư khi ấy “*Nhưng nhiều khi, tôi thoáng thấy băng khuâng buồn. Chao ôi, những năm tháng nào mở mịt. Trong kỉ niệm tôi một hình ảnh ngắn gọn gọi đây, sống bên cạnh cái bóng dáng lung linh, hơn hớn của Tư*” và “*Kí ức tôi mờ mịt những kỉ niệm một màu trắng sương*”. Ông ví mình đã sớm phải “phong trần” như đám cỏ hoang dại: “*Những ngày thơ ấu của nó leo hoang trong đám cỏ bên lề đường đi. Cỏ dại, cỏ không có tên, rơm rã ken khít nhau bò ngắn gọn trong khoảng đất rác rưởi*”.

Tiếp sau khi kể về kỉ ức tuổi thơ của mình, trong **Cổ đại**, Tô Hoài kể về làng quê ông và gia cảnh nhà ông. Hình ảnh của những người thân bên ngoại và bên nội lần lượt hiện về: người ông lặng lẽ, hay rượu “*Tôi yêu ông tôi nhất, tôi ghét, tôi sợ ông tôi nhất và tôi cũng biết rõ ông tôi, dưới con mắt thơ dại của tôi, những khi tôi ngồi bên mâm rượu với ông... Ông tôi chửi bà tôi. Thế là ông tôi hét, vừa đập tất cả những thứ gì vô phúc có xung quanh mình*”. Trong kí ức của mình, có lẽ ám ảnh và day dứt trong trái tim thơ ngây và nhạy cảm của cậu bé Sen là hình ảnh người mẹ. Cảm xúc về mẹ - đáng sinh thành, là điểm tựa tinh thần luôn đem đến cho ta một cảm giác dễ chịu, thân thiết. Đó là một người mẹ hiền lành, đảm đang nhưng lúc nào cũng vất vả “*... Cái bóng lầm lũi hòa với bóng tối, vẽ nên một khuôn mặt trắng với đôi mắt nhỏ lòng đen nhuộm một màu nâu đồng... Tỉnh thoảng, như sực nhớ tôi chợt nhìn u, tôi bỗng giật mình. Tôi ngỡ ngỡ như người ngồi trước mặt đây không phải là u tôi*”.

* Trưởng Đại học Thủ đô Hà Nội

U tôi già đi từ bao giờ? Khi tôi ngậm ngùi như thế, tôi lại ngẩn ngơ tưởng tượng rằng có một hôm tốt trời nào đó tôi có tiền. Tôi sẽ đưa u tôi ra Kẻ Chợ". Hình ảnh người mẹ cặm cụi trong những đêm khuya lấm rôi vẫn ngồi "lặng lẽ xấp giấy, bóng đổ chập chờn trên vách" bao năm qua vẫn còn in đậm trong tâm trí nhà văn với nỗi cảm thương day dứt. Tác giả ngậm ngùi nhận ra cuộc sống của mẹ từ khi sinh ra đã quen với sự chịu đựng, quen với những nỗi bất hạnh cay đắng của cuộc đời. Tác giả đứng ở hiện tại để hồi tưởng lại nên khắc họa nhân vật của mình bằng tình yêu thương trong chiều sâu tâm hồn. Trong kí ức của mình, Tô Hoài còn nhớ về đứa em gái lanh lợi, láu lỉnh của mình, không may bị bệnh sỏi chết sớm "Tôi không nhớ rành rõ được những ngày đau yếu của Hồ thế nào. Cả nhà ai cũng yêu Hồ hơn yêu tôi... Mà ông tôi thì mắng tôi chớ chẳng hề bao giờ mắng nó... Mắt nó nhắm như ngủ. Mắt nó trắng xanh, xanh hơn thường ngày. Tôi không hiểu nó đã chết". Thông qua những kí ức về người thân trong gia đình ông như ông bà ngoại, bố mẹ, cái Hồ..., ta thấy bóng dáng của những con người Hà Nội hiện lên rất rõ nét. Đó là những con người Hà Nội lam lũ, vất vả, chịu thương, chịu khó và giàu đức hi sinh.

Có thể nói **Chuyện cũ Hà Nội** của Tô Hoài là một cảm nhận rõ hơn hạnh phúc của ngày hôm nay. Trong **Đêm giao thừa, Băm sáu phố phường, Ấp tết, Cơm đầu ghê...**, những thợ cửi, thợ cấy làm quần quật ngày đêm mà vẫn đói khổ. Rồi nạn Tây đoan sục bắt rượu lậu sinh ra một cảnh tượng bi hài: chú Bép Mỡ "phấn khởi" vì được người ta mượn đi tù, để vợ con ở nhà có cái tết. Nạn đói ghê rợn năm 1945 đã làm vơi đi của làng Nghĩa Đô bao người, tạo nên một quang cảnh thê lương, tiêu điều: "Cái sân lạnh lẽo đầy cứt giun đùn", "màu hoa trắng rờn rợn"; những thân phận hắt hiu, tàn tạ: "Chú Dự mặc áo xanh đã bạc mốt hai vai. Người bé nhỏ, màu già úa, mặt choắt, xanh xám như con mưa", "cái Lợi đi lấy chồng rồi về nhà chết đói". Cái đói không chỉ khiến cho những con người tàn tạ mà còn khiến cho "Chỉ thảng trước, thảng sạu những lớp học truyền bá quốc ngữ buổi tối đã vắng hẳn. Học trò truyền bá toàn thợ seo, thợ cửi đói gãy rạc đã bỏ đi đâu hay chết đâu... Trong đầu chợ, nhân nhản người đem bán trẻ con". Người ngồi, người chết la liệt trên các vỉa hè.

Từ những trang miêu tả làng ven đô, Tô Hoài hướng ngòi bút vào vùng nội đô Hà Nội "cái tàu điện, phố mới, phố Hàng Đào, phố Hàng Ngang, phố Nghé cơm đầu ghê, chiếc áo dài, cây Hồ Gươm" với bao nhiêu kí ức về một thời nhếch nhác, kệt cớm của một đô thị đang dần đô thị hoá, nhố nhăng... Chuyện về **Phố**

Hàng Đào luôn sống động trong kí ức của nhà văn. Ở ngay gần hồ Gươm, nơi trái tim Hà Nội cũng là nơi người và ma chung sống lẫn lộn, nhập nhằng. Đây là hình ảnh vợ Hai khinh khỉnh, động tác số sảng: "Mợ vút toạch xấp lụa xuống chân sập". Còn kia là chân dung một kẻ ăn mày "kiêu hãnh" - không xin tiền xin gạo mà xin... nụ cười của các cô gái trẻ đẹp chưa chồng. Qua những trang văn như những thước phim chậm, người đọc nhận thấy Tô Hoài rất trọng sự thực và coi đó là cốt tủy của văn chương. Điềm tĩnh nhạt, ghi, như một người thư kí trung thành, không thích luận bàn, không ham lí giải. Nếu có bình luận cũng rất kiệm lời, chẳng hạn lời bình về chàng trai đi xin nụ cười chỉ được gói trong đôi câu ngắn ngủi: "Anh như con bướm lượn. Nhưng là con bướm bướm ma".

Tô Hoài đã dựng lên hình ảnh và cuộc sống của những người lao động vùng nội thành và ngoại thành với biết bao lam lũ, khổ cực qua đó thể hiện sự cảm thông với những số phận và cuộc đời bất hạnh. Cái đói, cái khổ làm cho những người lao động luôn mất phương hướng sống. Đó là một tương lai mờ mịt của những con người Hà Nội của một thời thuộc địa xa xưa. Nó hoàn toàn đối lập với một Hà Nội hiện tại sôi động. Cuộc sống của người Hà Nội hiện nay có khá hơn, không còn khổ, đói nghèo như trước nhưng Hà Nội hôm nay có vẻ xô bồ hơn, là nơi tập hợp của nhiều người tị nạn các địa phương đổ về. Những trang Tô Hoài viết về Hà Nội luôn có những nét riêng: có lúc hơi bụi bặm, nhếch nhác, xô bồ nhưng vẫn đáng yêu bởi tràn đầy hoài niệm và sự cảm thông, chia sẻ của những con người đang sống nơi đây...

2. Văn hóa ẩm thực, phong tục và cảnh sắc thiên nhiên Hà Nội

Hà Nội trong những trang văn của Tô Hoài còn hiện lên với những món ngon của Hà Nội xưa với **Nem Sà Goòng, Chả cá, Bánh cuốn, Cháo, Phở, Thịt chó, Cơm đầu ghê, Rau thơm...** và những phong tục tập quán quen thuộc của từng vùng quê, từng gia đình, từng con người. Tô Hoài là nhà văn của đời sống sinh hoạt, phong tục. Chính vì thế, trong sáng tác của mình, Tô Hoài đã phát hiện và thể hiện được những nét đẹp về phong tục của Hà Nội xưa như hội làng, hội hè đình đám, khai bút, cưới, tảo mộ, giỗ, tết, tết rằm trung thu... Một nét văn hoá của Hà Nội xưa của cha ông để lại đã làm đẹp, làm vui thêm cuộc sống vốn quanh năm nghèo túng bằng cái tết được kéo dài. Khi nói về "Giỗ, tết", Tô Hoài đã liệt kê một loạt các lễ tết: "Tháng giêng, Tết cả, Tết nhất, tết Nguyễn Đán có bốn ngày. Sáng mừng bốn hạ cỗ hóa vàng, đốt vàng để các cụ có tiền tàu xe về cõi âm. Mừng bảy lễ hạ nêu và động thổ. Tháng giêng, tiết thanh minh đi

tảo mộ đem theo thẻ hương, cái cuốc, tảng đá, mười hòn gạch. Rằm tháng giêng lại cúng ngày Phật sinh. Mừng ba tháng ba tết bánh trôi dùm. Tết mừng năm tháng năm giữa mùa hè giết sâu bọ cho quanh năm được khỏe mạnh. Rằm tháng bảy “xá tội vong nhân”. Rằm tháng tám tết Trung Thu. Có nơi ăn mừng chín tháng chín tết Trùng Cửu. Mừng mười tháng mười tết cơm mới, mừng cơm mới. Sang tháng chạp bắt đầu mọi việc lể lạt sửa soạn cho tết Nguyên Đán. Hai mươi ba, cúng ông Công ông Táo. Lễ sắp án ngày 25. Chiều ba mươi tết cúng tiên thường”.

Đó còn là một Hà Nội với cảnh sắc thiên nhiên tuyệt đẹp với cây Hồ Gươm, hương và màu sắc của hoa... Tô Hoài có tài đặc tả những cảnh quan tiêu biểu mà qua đó ta thấy như hội tụ tất cả thẩm mỹ truyền thống mà hiện đại, lịch sử tâm hồn, tài hoa, cốt cách khí phách Việt Nam: *Hồ Tây, Cây Hồ Gươm, Trên sông Hồng, 36 phố phường...* Cái đẹp của Hà Nội là đẹp của mưa bụi “Mùa xuân đến, có mưa bụi. Mưa bụi như phấn trắng đầy khắp trên trời. Trong bụi mưa, từng đàn chim nhỏ nhỏ riu rít bay về vườn cây trước sân... Hạt mưa đọng đầu cành, mép chiếc lá non, trong lòng hoa đào phai, giọt sương long lanh cánh chim lướt qua. Hạt rơi xuống như sương sa. Không biết đây là hạt sương hay bụi mưa đọng”. Là những cơn mưa rào “Những trận mưa lớn đầu mùa hạ... Let đẹt... Let đẹt. Mưa giã đầu. Những giọt nước to lăn xuống mái phen nửa... Con gà trông ướt lướt thướt hai đầu cánh nhấp nhô chạy tìm chỗ trú”. Sau cơn mưa, mọi vật như bừng sáng “Vòm trời dịu, trong vắt, mới mẻ hơn. Mặt trời chói lọi trên chòm lá buổi ướt lấp lánh. Trận mưa to chỉ còn sót lại ở mảnh sân lênh láng và những giọt gianh vàng khè lách rích nối nhau từ các mái rơm xám rủ xuống đất”. Hà Nội còn đẹp bởi hương thơm và màu sắc của hoa. “Hoa và hương trong vườn hoa Hà Nội. Cả những hoa đậm nâu, nhạt hương như đào, mai, các loại cúc và trà, những màu hoa và mùi hoa từ các loài khác nhau đều làm cho vườn hoa ngào ngạt. Những luống hồng chen gốc đào, hoa ở vườn tỏa hương, ngây ngất cả tới khi cánh hồng rụng như tơ hương bay”. “Hoa đẹp và thơm hương, vườn hoa đậm đà bản sắc của vườn ta là một quan niệm bảo tồn và đổi mới cách thưởng thức hoa và cũng là công nghiệp và hiện đại thú chơi dân tộc” (**Vườn hoa**)...

Cảnh nội thành đẹp là vậy, con đường về quê nội cũng được tác giả miêu tả một vẻ đẹp huyền bí “xa xa rặng núi Trầm đen sì đầy vẻ huyền bí lờ mờ nhô lên. Rồi thì Xóm với hai rặng tre tốt um rú bóng rợp kín lối. Đường cái đá xẻ qua cánh đồng chỗ xanh, chỗ trắng. Làng Thạch Bích có cái nhà thờ chót vót hai

tháp mọc trắng. Những quán cơm cầu Khâu, cái đui chó đen nhầy treo lủng lẳng trong chiếc tủ vuông. Lũy tre bọc đằng xa. Vạt cỏ viền hai bên lè. Con trâu gò vai kéo cây”. Cảnh rất đời thực, mang dáng dấp của làng quê Việt Nam: “Chỗ cây Sũa ấy rẽ vào Cát Động, làng nội tôi. Con nông giang lững lờ dưới nhịp cầu bắc qua. Khu đồng màu đã xanh xẫm những khoảng ruộng khoai tây. Xưa kia chỉ trồng được khoai tây ở ruộng trên Thanh Thân”.

Một Hà Nội - quê hương trong ba chiều thời gian: quá khứ, hiện tại, tương lai quả đã làm nên vóc dáng một Tô Hoài, có giống và khác với Thạch Lam, Nguyễn Tuân, Nguyễn Huy Tưởng - cái bộ tứ làm nên khuôn hình và chất lượng “Người Hà Nội - Văn Hà Nội”... Tuy nhiên, viết về Hà Nội, có thể nói Tô Hoài là nhà văn có những nét đặc sắc riêng. Các tác phẩm hồi kí viết về đề tài Hà Nội của nhà văn Tô Hoài đã khái quát bức tranh về hiện thực cuộc sống và con người Hà Nội. Đó còn là những con người lao động vùng nội thành và ngoại thành lam lũ, vất vả. Hình ảnh chân dung văn nghệ sĩ hiện lên một cách chân thực. Cùng với đó, là những nét văn hóa đẹp trong phong tục, trong ẩm thực, trang phục của người Hà Nội. Cảnh sắc thiên nhiên Hà Nội tuyệt đẹp và thơ mộng. Tất cả những cái đó làm nên hồn cốt của Hà Nội.

* * *

Dựng lại đời sống đất kinh kì xưa bằng hình tượng ngôn từ, giọng điệu hóm hỉnh, các sáng tác của Tô Hoài tạo nên cảm xúc thiết tha cho mọi người đọc về một thủ đô ngàn năm với bao chuyện khổ đau, nhọc nhằn ở một thời nô lệ tối tăm nhưng tiềm ẩn trong mảnh đất kinh kì vẫn là một sức sống, một khát vọng thay đổi, một vẻ đẹp lặng thầm, cổ kính. Tháng 9/2010, nhà văn Tô Hoài đã vinh dự đón nhận “*Giải thưởng lớn - Vì tình yêu Hà Nội*”. Đó không chỉ là niềm vui mà còn là phần thưởng xứng đáng dành cho nhà văn Tô Hoài, người đã cống hiến hết mình cho Hà Nội, cho Thủ đô yêu dấu. □

Tài liệu tham khảo

1. Nguyễn Thị Chiến. *Nét văn hóa Thăng Long xưa trong Chuyện cũ Hà Nội của Tô Hoài*. Trường Đại học Văn hóa Hà Nội, 2009.
2. Tô Hoài. *Cỏ dại*. NXB Trẻ, TP. Hồ Chí Minh, 1998.
3. Tô Hoài. *Cát bụi chân ai*. NXB Hội Nhà văn, 1992.
4. Tô Hoài. *Chuyện cũ Hà Nội*. NXB Hà Nội, 2000.
5. Tô Hoài. “Sáng tác về đề tài Hà Nội”. *Báo Văn nghệ*, số 41 (10/1984).
6. Nguyễn Văn Long (chủ biên). *Văn học Việt Nam hiện đại (Tập II, Từ sau Cách mạng tháng Tám 1945)*. NXB Đại học Sư phạm, H. 2012.